
BİR DE ADALET: JÖN TÜRKLER VE FRANSIZ DEVRİMİ*

François Georgeon

Çev.: Özgür Adadağ

1876 tarihli Kanun-i Esasî'nin yeniden uygulamaya konmasını sağlayan 24 Temmuz 1908 Jön Türk devriminden birkaç hafta sonra, Bingazi'deki İngiliz konsoloslu *Foreign Office*'e gönderdiği gizli raporda, şehrin İstanbul'dan gelen haberi sakin karşıladığını yazıyordu.¹ Rapor, Arap nüfusun habere ilgisiz kaldığını veya şüphe ile yaklaştığını, tedirgin yerel yetkililerin ise kutlama yapmadıklarını belirtiyordu. Bu durum şaşırtıcı değildir: Elie Kedourie'nin belirttiği gibi, Jön Türk devrimi, İmparatorluğun Arap eyaletlerinde genel olarak soğuk bir şekilde karşılanmış, ne coşkuya neden olmuş ne de başka yerlerde, özellikle İstanbul'da yaşandığı söylenen kardeşlik sahnelerine yol açmıştır. Aslında, yerel yetkililerin ve eşrafın mesafeli yaklaşımlarının üstesinden gelebilmek ve devrimi başarıya ulaştırmak için, İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin küçük çaplı yerel darbeler yapması gerekmiştir.

Bununla beraber, İngiliz konsoloslu 20 Ağustos 1908 tarihli raporunda, yeni rejim taraftarlarının örgütlenmeye başladıklarını da belirtmektedir:

* François Georgeon, "La Justice en plus : Les Jeunes-Turcs et la Révolution française", *ANKA*, no.10, 1990, sf. 20-32.

¹ Elie Kedourie, "The Impact of the Young Turk Revolution in the Arabic-speaking Provinces of the Ottoman Empire", *Arab Political Memoirs and other Studies*, Londres, 1974, sf.132.

“Öğrenciler, kollarına üzerinde Hürriyet yazan kırmızı bantlar takıyorlar. Şehirde Türklerin yaşadığı evlerde, besbelli Selanik’ten gelmiş, üzerinde ‘Hürriyet, Eşitlik, Adalet, Kardeşlik’ sloganı yazılı kırmızı afişler dağıtılıyor”. Bu ilginç tanıklık, Bingazi’deki Türk nüfusunu ve gençliğini devrim lehinde harekete geçirmek için harcanan gücü ve bu gücün dayandığı temel kavramların neler olduğunu göstermektedir.

Burada özellikle Konsolosun bahsettiği - Hürriyet, Eşitlik, Adalet, Kardeşlik - sloganı ile ilgileneceğim: Bu slogan kimin eseridir? Acaba, İngiliz diplomatın Selanik’ten bahsederek ima ettiği gibi İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin mi? Diğer bir soru ise, Fransız devrimi sloganının, Jön Türk devrimi bağlamında ne aradığıdır. Niçin cumhuriyetin kutsal üçlüsü adalet kavramının eklenmesi ile değiştirilmiş ve tamamlanmış durumda? Başka bir deyişle, niçin bir de adalet kavramı eklenmiş? İşte bu makalenin ilgilendiği sorular bunlar. Kesin cevaplar getirme iddiasında olmaksızın, bu sorular üzerine düşünmek ilginç olabilir.

Jön Türk devriminin yol açtığı gösteriler hakkında sahip olduğumuz tüm belgeler, yani dönemin tanıklarının anlattıkları, arşivler, gazeteler, kartpostallar, dönemin fotoğrafları, Fransız cumhuriyetçi sloganının sıkça karşımıza çıktığını göstermektedir. Onu bazen, vatan veya millet gibi kavramların yanında bulmaktayız. Fakat o çoğunlukla -üç seferden ikisinde diyelim- adalet kelimesi ile birlikte kullanılıyor. O kadar ki, Bingazi’deki İngiliz konsolosun dile getirdiği formülün, en yaygın kullanım olduğu söylenebilir.

Bu formülü, Temmuz devrimi ile aynı dönemlerde, Balkanlar’dan Afrika’ya İmparatorluğun farklı şehirlerinde yeniden görüyoruz: Öyle bir eşzamanlılık ki, formülün kendiliğinden ortaya çıkmış olma varsayımını geçersiz kılıyor. Afişlerde, bayraklarda, binalarda, ayrıca 24 Temmuz’un ertesinde öğrencilere dağıtılan defterlerde karşımıza çıkıyor. Ekteki belge* buna bir örnek: Hürriyet, Eşitlik, Adalet, Kardeşlik defter kapağının dört köşesinde yer alıyor; ortada ise Jön Türk devriminin iki resmî “kahramanının”, yani Niyazi ve Enver’in (geleceğin Enver Paşası) fotoğrafları ile, hemen aşağısında, “Yadigâr-ı meşrutiyet-i osmaniye (Osmanlı meşrutiyeti hatırası), 11 Temmuz 1324 (24 Temmuz 1908)” ibaresi bulunuyor. Kapağının üst tarafında “mekâtib-i umumîye talebesine mahsus (devlet okulları öğrencilerine özel)” yazısı bulunmakta.

Bu önemli bir noktadır. Söz konusu olan devlet okulları ise, belli ki, bunun arkasında Osmanlı İmparatorluğu’nun yeni yöneticileri olarak ipleri

* Yazar’ın bahsettiği belge makalenin sonuna eklenmiştir.

elinde tutan Jön Türkler bulunmaktadır. Bu durum, hem öğrenciler nezdinde yapılan propagandadan, hem de Selanik'in, yani İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, bu propagandadaki rolünden bahseden İngiliz konsolosunun ifadesini iki açıdan onaylamaktadır.

Öyleyse, Temmuz devrimi sonrası çok sık olarak karşılaştığımız şekliyle "Hürriyet, Eşitlik, Adalet, Kardeşlik" sloganının, İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından ortaya atıldığı ve Cemiyet'in propaganda siyasetinin bir parçasını oluşturduğu sonucuna varabiliriz. Geriye iki soru kalıyor: Niçin Fransız cumhuriyetçi sloganından esinlendiler? Niçin buna adaleti de eklediler?

Bu soruları cevaplamadan önce, Fransız devriminin Jön Türkler üzerindeki etkisi hakkında birkaç söz söylemek gerekir. Genelde Jön Türk hareketinin başladığı tarih olarak 1889 yılı alınır; yani Fransız devriminin 100. yılı. Bu sembolik bir rastlantıdır, zira, Jön Türkler daha sonrasında 1789'un mirasını sahipleneceklerdir. Onlar da, baskıcı bir iktidarı –Abdülhamid iktidarını– devirmek, hukukun ve hürriyetin egemenliğini yerleştirmek için çabalayacaklardır.

Jön Türklerin devrimin mirasını kavrama biçimleri hem pozitivistlik, hem de Fransız radikalliğine çok şey borçludur: Auguste Comte'un takipçileri olarak toplumsal birliği sağlayacak bir ilkenin arayışındadırlar. III. Cumhuriyet Fransa'sında sürgünde bulunan Jön Türkler, radikal cumhuriyeti şekillendiren nostaljik iklimden esinleniyordu. Bu sebeple, 1793'ten çok 1789'a, Robespierre'den ziyade Danton'a, insan hakları, fikirlerin rolü ve çatışmadan çok dayanışmaya vurgu yapacaklardı. Mustafa Kemal hakkında yapılan yeni bir biyografik çalışma, bu konunun altını çizerek kilise karşıtlığı [*anti-clérical*] ve laiklik siyasetini de içeren Fransız radikalliğinin, modern Türkiye'nin kurucusu üzerindeki etkisini göstermektedir.²

Bu durumun doğal sonucu olarak özenle değiştirilmiş pozitivist sloganın yanısıra ("Düzen ve İlerleme"nin "Birlik ve İlerleme / İttihat ve Terakki"ye dönüşmesi), Jön Türkler, cumhuriyetçi "Hürriyet, Eşitlik, Kardeşlik" sloganına dördüncü bir unsur ekleyerek onu kendi sloganları haline dönüştürmüşlerdir. Bu sloganın Fransa'da yaygınlaşması ve belediye binalarını, vali konaklarını, okulları süslemeye başlaması tam olarak III. Cumhuriyet dönemine rastlar.

Jön Türkler de, başkalarının farklı zaman ve mekanlarda yapmış olduğu gibi devrimci bir kimliğe sahip olduklarını göstermek için bu sloganı kul-

² Alexandre Jevakhoff, Kemal Atatürk, les chemins de l'Occident, Paris, 1989.

lanmış, üç renkli bayrağı sallamış ve Fransız millî marşı olan *Marseillaise*'i söylemişlerdir. Bunlar aynı zamanda Avrupa'nın, özellikle de kendilerini yakın hissettikleri Fransa'nın sempatisini kazanmak için yapılan davranışlardır. Şüphesiz bu sebeple, 1908 devrimi gösterileri sırasında kullanılan bu sloganın sadece Osmanlıca değil, sıklıkla Fransızca olduğu görülmektedir.

Bu üç kelimenin 1908'de, Osmanlı kamuoyundaki etkisi ne olabilirdi? Hürriyet, eşitlik ve kardeşlik, Türkiye'de tarihi eski olan terimlerdir. Bu tarihin bir kısmı özellikle Bernard Lewis tarafından yazılmıştır.³ Buna karşın birçok ipucu, 19. yüzyılın başında dahi –belki kardeşlik haricinde– bu terimlerin ufak bir seçkin grup dışında, pek tanınmayan veya yanlış anlaşılan, ama her halükârda çok iyi bilinmeyen terimler olduğunu düşündürmektedir.⁴

1909'da, *Tanin* gazetesi adına Anadolu'yu dolaşan Ahmed Şerif'in yazdıkları buna örnektir. Şerif, Anadolu köylülerine hürriyet hakkında ne düşündüklerini soruyor. İçlerinden birinin cevabı oldukça anlamlı: "Hürriyet, şimdiye kadar, bizim işittiğimiz bir laf değildi. Fakat, bize söylenen sözlerden, bazı işlerden anlıyoruz ki, bu, iyi bir şeydir. Bize, bu sözler, pek tatlı geldi, artık, herşeyin düzeleceğini, vergilerin doğruluk ve kolaylıkla toplanacağını, köydeki kanlı, katil, hırsızların terbiye edileceğini, askere giden çocuklarımızın senelerce aç, çıplak bekletilinmeyerek vaktinde tezkirelerinin verileceğini, me'mûrların istedikleri gibi iş görmeyeceklerini, her şeyin değişeceğini zannetmiştik. Fakat, hâlâ, bir şey olmadı."⁵

Jön Türk devrimini takip eden aylarda önemli bir ilerleme kaydeden mizah basınına göz attığımızda, yeni siyasal kavramların Osmanlı düşünce dünyasında işgal ettiği yeri dolaylı yoldan görürüz. Genelde bu basın, bir yandan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ideolojisini yansıtmakta, diğer yandan da kamuoyunu kucaklamaktadır. Açık bir propaganda ile örtülü bir eleştirelilik arasında gidip gelmeye neden olan bir konum. Böylece, cumhuriyetin sloganı olan terimler, Osmanlı mizah yazar ve çizerlerine kimi kez yeni rejimi övme, kimi kez alaycı yaklaşımlarını sergileme imkanı veri-

³ Bu konuda özellikle makaleler derlemesi olan iki çalışmaya bakınız: *Le retour de l'islam*, Paris, 1985, ve *Le langage politique de l'islam*, Paris, 1988.

⁴ Halide Edip'in Jön Türk devrimi hakkında anularında yer alan açıklamalar şunlardır: "Eşitlik, Hürriyet, adalet ve kardeşlik' kelimeleri kulağa çok garip geliyordu. Kardeşlik Hristiyanlar için eklenmişti. Tanzimat'ın İttihad-ı anasır olarak ifade edilen büyük idealleri günlük dilde bu şekli almıştı. Türkiye halkları daha önce, birbirlerini sevmek, hür bir hükümetin ve hür bir hayatın başlamak üzere olduğu bu yeni Türkiye'yi hayata geçirmek için böylesi bir tutku duymamışlardı." *Memoirs of Halide Edip*, New York, t.y., sf.257.

⁵ Ahmet Şerif, *Anadolu'da Tanin*, İstanbul, 1977, sf.46.

yordu.⁶ *Davul* dergisi, el ele tutuşmuş, “Yaşasın kardeşlik” diye bağırarak sarıklı bir Müslüman ile Ortodoks papazının resmini yayınlarken; *Kalem*, ilk sayfasında sivil savaş sahnelerinin yer aldığı ve altyazı olarak “Neredesin kardeşlik ? Gel de birkaç gün bizde kal” yazılı karikatürü basıyordu. Eşitlik kavramı da hemen hemen aynı muameleyi görüyordu. *Kalem* dergisi, sarayın iki eski harem ağasının sokakta karşılaşmasını tasvir ederek, eşitlik teriminin anlamını ciddi bir şekilde sorguluyordu. Başka bir karikatür yanındaki kişi ile eşit olabilmek için uzun değnekler üzerine çıkmış çok kısa boylu birisini tasvir ediyordu, vs. Hürriyet için de benzer örnekler verebiliriz. Bunlar bize, 1908’de Osmanlı İmparatorluğu’nda hürriyet, eşitlik, kardeşlik terimlerinin –hiçbir zaman mizah konusu olmayan adalet kavramının tersine-hâlâ alay malzemesi olduğunu gösteriyor. Bunun sebebinin, terimlerin İmparatorluk düzenine hala biraz yabancı gelmesi olduğuna şüphe yoktur.

Hürriyet, eşitlik ve kardeşlik ile dalga geçmek, belki biraz da Osmanlı İmparatorluğu bağlamında tehlike arzedecek kelimelerden kurtulma biçimi idi. Birçok tanıklığın bize gösterdiği gibi İmparatorluğun büyük şehirlerinde hürriyetin “gelişi” çoğunlukla düzenin bozulması olarak yorumlandı; hürriyet istediğini yapma hakkı olarak anlaşıldı. O dönemde “hürriyet sarhoşluğu”ndan bahsediliyordu. 24 Temmuz’un ertesinde memurlar bürolarının, işçiler atölyelerinin, lise öğrencileri ise okullarının yolunu tutmayı, “hürriyet var” bahanesi ile reddediyorlardı. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin ilk işlerinden biri ise, Osmanlıları tekrar işlerinin başına döndürmek olacaktı. Eşitliğe gelince, bu kelime İmparatorluğun Müslüman olmayan unsurlarını tatmin edebilse de (her ne kadar onların askerlik hizmetine alınma ile ilgili hassas sorununu yeniden gündeme getiriyor olsa da), Müslüman grupların Müslüman olmayanlarla kendilerini aynı seviyeye koyacak bu kavrama, Tanzimat döneminde olduğu gibi, büyük tepki gösterme tehlikesi vardı.⁷ Öte yandan, eşitlik kavramı köklerini geleneksel İslam kültüründen alsa da⁸, bu kavramın, reformlarla birlikte daha hiyerarşik bir biçim alan devlet sistemi ile çatışmaya girmesinden korkulabilirdi. Mizancı Murad bu soruna ordu açısından yaklaşıyordu: Jön Türklüğün aşılandığı temel yerler olan kışlalarda, “eşitlik” ve “kardeşlik” fikirleri ile yoğrulan erler, nihaye-

⁶ Turgut Çeviker, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü II, Meşrutiyet Dönemi*, İstanbul, 1988. Bu eser dönemin karikatürleri üzerine geniş bir yelpaze sunuyor.

⁷ Tanzimat dönemi için cf. Halil İnalçık, “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri”, *Bellekten*, XXVIII/112, 1984, sf.623-690. Jön Türk devrimi dönemi için, E. J. Dillon, “Clue to the Turkish Tangle”, *Contemporary Review*, XCV, Haziran 1909.

⁸ Bernard Lewis, “The Tanzimat and Social Equality”, *Economie et société dans l’Empire ottoman*, J. -L. Bacqué-Grammont ve P. Dumont, eds., Paris, 1983, sf.47-54.

tinde şefleri ile eşit hale geldiklerine inanmaya başlamışlardı.⁹ Bununla birlikte, Jön Türkler hürriyet, eşitlik ve kardeşlik kavramlarını dile getirmeye devam etseler dahi, siyasî uygulamaları bu ilkelerden açıkça sapmakta gecikmedi.¹⁰

Bu açıklamalardan sonra, cumhuriyetçi sloganın, Jön Türkler arasında bir âidiyet simgesi olup Avrupa karşısında eylemlerinin içeriğini demokratik bir etiket ile betimlemelerini sağlasa da, devrimin ertesinde sistemi meşrulaştırma ve toplumu seferber etme arayışlarının, Osmanlı ve özellikle Müslüman kamuoyu nezdinde ses getirmesine yardımcı olmadığı sonucuna varabiliriz.

İslam geleneğinin temel kavramlarından biri olan adalet bu noktada devreye giriyor. Kur'an'da 'adl Allah'ın adlarından birini ve adalet kavramını ifade eder. Geleneksel İslamî anlayışa göre iktidar ancak adil olursa meşrudur. Adil olmak ise, şeriata uygun olmaktır. Müslüman düşünürlerin mantığında, iktidarda olanın şeriata uygun hareket etme yükümlülüğü, İslam'ın klasik siyasî sistemini despotizm şüphesinden arındırmaktaydı. Despotizm, tam olarak, dinî kanunlara riayet edilmediğinde ortaya çıkıyordu. Böylece, adalet ('adala) zulmün, zalim ise adil yöneticinin ('adl) karşıtı oluyordu. Gazali, adalet kavramının İslamî anlamda en yalın tanımını vermiştir: "Adalet tiranlıktan sadece şeriat sayesinde farklılaşır. Allah'ın dini ve Peygamber'inin kanununu bütün başlangıç ve bütün sonların emeli ve mabedidir".

Kavram, Osmanlı dönemi boyunca bütün gücünü korumuştur. Hatta, "adalet çemberi" deyiminin gösterdiği gibi, adaletin devlet felsefesinin temelini yansıttığını söyleyebiliriz. Yöneten ile yönetilenler arasındaki ilişkiyi belirleyen, özgürlüğün değil adaletin derecesidir. Bu yüzden sultanın, yerel yetkililere, halka, adil ve hakkaniyetli bir şekilde davranmaları gerektiğini hatırlatan mektuplar (adaletname) gönderme alışkanlığı vardır. Bu adaletnameler, özellikle İmparatorluğun çöküş döneminde yerel düzeyde artmış olan, halktan yasal olmayan vergilerin toplanması, her türlü baskı, büyük eşkiyalar ile işbirliği gibi zulüm vakalarını çözmeye yöneliktir.¹¹

⁹ Mehmed Murad [Mizancı], *Tatlı Emeller, Acı Hakikatler*, İstanbul, 1330 (1914), sf.71-72. "Temmuz'dan sonra... 'Uhuve't, 'Musavat' gece gündüz, her vesile ile tebcil ve tekrim ediliyordu. Mehmetçik musavati, uhuveti "binbaşı ne ise, ben de oyum" suretinde serh etmeğe başladı...".

¹⁰ Bu konuda Nisan 1909 tarihinde Selanik'teki Fransız konsolosunun tanıklığına bakınız : "Eşitlik, kardeşlik, birlik 23 Temmuz 1908 devrimini takip eden birkaç gün dışında hiçbir anlam taşımamış boş kelimelerden başka birşey değil." Aktaran David Farhi, "The Şeriat as a Political Slogan – on the 'Incident of the 31st March'", *Middle Eastern Studies*, VII/3, Eylül 1971, sf.278.

¹¹ Cf. Ahmet Mumcu, *Osmanlı Hukukunda Zulüm Kavramı*, Ankara, 1985.

19. yüzyılda modernleşme ve Batılılaşma reformları ile birlikte, adalet kavramı farklılaşmış ve kullanım alanı genişlemiştir. Bundan böyle yasamanın geleneksel kaynaklarına (şeriat, kanunname) Avrupa hukukundan esinlenmiş kararname, yasalar, yönetmelikler dahil olmuştur. İlk reformcu sultan olan II. Mahmut, yasamadaki bu genişlemeye önyak olduğu için adil (*adlî*) sıfatı ile anılmıştır. Daha sonra, 1876'da bir anayasa yürürlüğe girmiştir. Adil yönetici ya da adil hükümet, İlahî Kanunlarla değil İmparatorluğun kanunlarıyla uyum içinde hareket edendir. Artık, kanunların sadece Allah'ın (*şeriat*) ya da yönetenin (*kanunname*) eseri olmadığı, kanunun bunlar dışında da kaynağı olduğu fikri yerleşmiştir.

Adalet terimi, Avrupa'dan gelen ve Tanzimat'ın yaygınlaştırdığı yeni kavramlarla da karşı karşıya kalmıştır. 1839 ve 1856 fermanları bütün tebaanın kanun önünde eşitliğini önemle vurgulamıştır. Bundan böyle adalet, etnik ve dinsel kökenleri ne olursa olsun İmparatorluğun tüm vatandaşlarına, kanunun eşit şekilde uygulanmasını garanti altına almak demektir. Bu dönemde İbn Haldun'un bakış açısından esinlenen, İmparatorluğun parçalanmasını, Hristiyanlar başta olmak üzere sultanın tebaasının maruz kaldığı adaletsizliklere bağlayan görüş güçlendi. Bu görüşe göre, özerklik veya bağımsızlık istenmesinin sebebi, insanların maruz kaldıkları adaletsizliklerden kurtulma istekleriydi. Eğer adalet yerleşirse İmparatorluktan ayrılmayı istemek için hiçbir sebep kalmayacaktı.

Liberal Avrupa'yı ilk keşfeden siyaset adamları ve aydınların hürriyete karşı yaklaşımı, onu adaletin içinde eritmektir: Zaten her ikisi de tebaanın mutluluğunu sağlamayı amaçlamıyor muydu?¹² Bernard Lewis'in söylediği gibi, "hürriyet, adaletin klasik İslam düşüncesindeki uzantısı, yani yönetici için adil ve kanuna uygun şekilde hareket etme zorunluluğu" şeklinde kavranmaktaydı. Yani, gayet muhafazakâr kalan bir anlayış söz konusuydu. Fakat, aynı dönemde, tebaanın adil muamele görme ve tam bir güvenlik içinde yaşama "hakkı" olduğu fikri de doğuyordu. Namık Kemal de geleneğin izinden giderek, egemenin ilk ödevinin adaletle hareket etmek olduğunu belirtmiş, adalet ve hürriyeti bir tutmuştur. Fakat, öncüllerinden daha ileri giderek adaleti, tebaanın siyasal haklarına saygı şeklinde tanımlamıştır. Özellikle halk egemenliği ve adalet ilkelerini bağdaştırmaya çaba göstermiştir.¹³ Sonuç olarak denebilir ki, paradoksal bir biçimde, Batılı kavramların

¹² Bir örnek için bkz.: Khayr ed-Din (Hayreddin), *Essai sur les réformes nécessaires aux Etats musulmans*, Aix-en-Provence, 1987.

¹³ Niyazi Berkes, *The Development of Secularism in Turkey*, Montréal, 1964, sf.209-217.

alınması adalet temasına Osmanlı ideolojisi içinde hiç olmadığı kadar merkezî bir yer kazandırmıştır.

O kadar ki, adalet kavramı tepkisel olarak İslam'ın geleneksel kavramları etrafında bütünleşmeye yol açmıştır: Eğer Batı'nın kendi değerleri olan hürriyeti, eşitliği, ilerleme fikri varsa, İslam'ın da kendi değerleri, özellikle de adaleti vardır. Böylece adalet, İslam medeniyetinin bir kimlik değeri -ve hatta sığınılan bir değer- gibi algılanır olmuştur. Bu tema çerçevesinde bir çeşit Müslüman veya "Doğu" milliyetçiliği şekillenmiştir. Jön Türk devriminden bir süre sonra bir Türk milliyetçisinin açıkça dile getirecekleri bu yaklaşımı kanıtlar niteliktedir: "*Fransa'nın bütün resmî duvarlarına "Hürriyet, Müsavat (Eşitlik), Uhuvvet (Kardeşlik)" kelimeleri büyük harflerle kazılmış olmasına rağmen, orada içtimâî müsavattan eser bile yoktur; uhuvvet ise, boş, kof, manasız bir laftan ibarettir.*" Oysa, Doğu adaletin anlamını muhafaza etmiştir diye düşünüyor bu Türk milliyetçisi ve ekliyor: "*Adalet-i mücerredeyi gökten yere indirmek isteyen Şark olmuştur.*"¹⁴

Abdülhamid döneminde hürriyet mumla aranmış olsa da, adalet Devletin ideolojik donanımında boy göstermeye devam etmiştir. Dönemin Osmanlıca sözlüklerinden biri hürriyeti, çok sınırlı bir içerikle, esir olmama hali olarak tanımlamaktadır. Buna karşın, adalet "mutluluk doğuran şey" (*adalet mûcib-i saadettir*) olarak sunulmuştur.¹⁵ Rejimin adaletsizliklerinden ve keyfî yönetiminden oldukça zarar görmüş olan Jön Türkler, Abdülhamid'in despotizmine karşı adalet ve hürriyet kavramlarına başvurmuşlardır. Bundan böyle despotizm, kitlelerin düşündüğü gibi sadece adaletin zıddı olarak kabul edilmemiştir. Küçük bir seçkin aydın ve siyaset adamı grubu için despotizmin karşıtı hürriyet olmaya başlamıştır.

Böylece, Osmanlı ve İslam siyasal kültürüne derin bir şekilde kök salmış olan adalet terimi 20.yüzyıl başı Osmanlı İmparatorluğu'nda derin ve etkili bir yankıya sahiptir. Hürriyet ve eşitlik gibi "ithal edilmiş" kavramların tersine, Adalet alay edilecek bir şey değildir. Söz konusu olan ciddi, saygıdeğer, yerli, aşına, hemen tanınabilir, İmparatorluk halklarının özlemlerini en derin şekilde dile getirebilen bir kavramdır.

Sonuca varmanın zamanı geldi. Eğer, Jön Türkler 1908 devriminin ertesinde adalete gönderme yaptılarsa, bu durum birçok açıdan açıklayıcıdır. Öncelikle, onların meşruluk arayışını gösterir. İslamî bağlamda meşruiyet,

¹⁴ Alıntılayan, F. Georgeon, *Aux origines du nationalisme turc*, Yusuf Akçura, Paris, 1980, sf.120. [Türkçe çevirisi için, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935)*, Tarih Vakfı Yurt yayınları, 1996, (1986), sf.154-155. (ç.n.)]

¹⁵ Şemseddin Sami, *Kamus-i Türki*, İstanbul, 1317 (1901).

adaletin uygulanması olduğundan, despotizme son verip anayasayı yeniden yürürlüğe koyan Jön Türkler böylece her şeyden önce adaleti yerleştirmiş oldular. Jön Türklerin adalete gönderme yapmaları ayrıca, kitlelerin hareketliliği sorunu ile ilgilidir. Ağustos 1908'deki grevler ve Ekim ayındaki Avusturya boykotu boyunca da görüldüğü gibi devrim sonrasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en büyük kaygılarından biri bu hareketlilik olmuştur. Oysa, kitlelerin aşına olduğu adalet kavramının bu alanda oynayacak bir rolü vardır. Jön Türklerin cumhuriyetçi slogan içinde adalete ayırdıkları yer ideolojik eğilimlerini yansıtır niteliktedir. Adalete gönderme yapmak –“bahşedilmiş” bir adalet-, “hürriyet” ve “eşitlik”te var olan devrimci nitelikleri silmeyi amaçlayan muhafazakârlığın bir özelliği gibi ortaya çıkmıştır. Belki de bu sebeple, yıkıcı niteliklerini düzeltmek istermişçesine neredeyse her seferinde adalet, hürriyet ve eşitlikten sonra yer almıştır. Devrimci sloganda bir şeylerin “daha az” olması için ona, “bir de” adalet eklenmiştir. Bu da bize siyasal bir devrimin mimarları olan Jön Türklerin, sosyal alanda muhafazakâr olduklarını hatırlatır. Adalet kavramı, bu muhafazakâr niteliğini onların siyaset sahnesinden kaybolmalarından çok sonraları dahi koruyacaktır. Türkiye’de 1960-70’li yıllarda merkez sağın en büyük partisinin adının *Adalet Partisi* olması bir rastlantı değildir.

EK- Hürriyet, Eşitlik, Adalet, Kardeşlik defter kapağının dört köşesinde yer alıyor; ortada ise Jön Türk devriminin iki resmî "kahramanının", yani Niyazi ve Enver'in (geleceğin Enver Paşası) fotoğrafları ile, hemen aşağısında, "Yadigâr-ı meşrutiyet-i osmaniye (Osmanlı meşrutiyeti hatırası), 11 Temmuz 1324 (24 Temmuz 1908)" ibaresi bulunuyor. Kapağının üst tarafında "mekâtib-i umumiye talebesine mahsus (devlet okulları öğrencilerine özel)" yazısı bulunmakta